

„Nem előre, hanem hátrafelé haladunk”: Csaba László közgazdász a magyar gazdaságról

Miért marad le magyar gazdaság a régióban? A mindenható állam, a Központ hogyan vezeti az országot egy archaikusabb társadalom felé? Mivel jár az, ha érdekcsoportok uralják a gazdaságot? Sorozatunk negyedik része Csaba László közgazdász, egyetemi tanárral, akit 2010 után rövidebb ideig Orbán Viktor egyik tanácsadó testületébe is fölkértek.

Az interjú legfontosabb gondolatai:

- Az állam szerepe a gazdaságban nem csökkent, és a Központban akarnak mindent meghatározni.
- Ahol érdekcsoportok uralják a gazdaságot, mint a NER-ben, az a gazdaság szükségszerűen lemarad.
- Egyszerre van jelen a protekcionizmus és a multik támogatása, és mindkettőnél a politikai, nem a gazdasági okok a meghatározóak.
- Államosítanak, majd megtalálják azt a tulajdonost, aki közel áll a hatalomhoz. Ilyen állam vezérelte modell Magyarországon nem volt az elmúlt 40 évben.
- A NER nem a kis- és középvállalatokat támogatja, hanem a nagyokat. Azok vissza tudnak osztani, és megalapozzák a rendszer működését.
- A magyar értékrend a keleti társadalmakéhoz hasonlít: alapvetően alacsony bizalmi szintű, ami a hagyományos, archaikus társadalom értékrendje.
- Magyarország egy demodernizációs időszakba került.
- A tudástranszfer helyett a betonra költünk.
- A magyar gazdaságpolitika unortodox: pontról pontra az ellenkezőjét csinálja annak, ami a józan ész tanácsol.
- A NER vezetői nem a kiszámíthatóságot értékelik, hanem azt, hogy mindig lehet valamit improvizálni.
- A lemaradó alsó- és középréteg nem tud az információs társadalomból, a negyedik ipari forradalomból, a globalizációból profitálni. Az oktatásban lényegesen erőteljesebb állami szerepvállalásra lenne szükség.
- A magyar gazdaság régiós társaihoz képest tartósan gyengül.
- A NER tudatosan vállalja, hogy nem akar megfelelni semmiféle elvnek, a maga útját járja, bármi is az.

- Meghatározott csoportokat kíván helyzetbe hozni, az ő szempontjaikat, és nem a közérdeket követi.

Nagyon erős az állami szerepvállalás a gazdaságban, ami egyrészt a gyakori szabályozásváltozásban mutatkozik meg, másrészt nagyon megugrottak az államháztartás gazdasági költségei is. Az Unióban arányosan mi költünk a legtöbbet erre. Aztán ott vannak a külgazdasági „nyitások”, és még lehetne sorolni néhány jellemzőjét a 2010 utáni magyar gazdaságnak. Ön miket tart a Nemzeti Együttműködés Rendszere gazdaságpolitikája legfontosabb súlypontjainak?

Az első és legfontosabb, hogy Magyarországon igen magas az állami újraelosztás aránya. 2009-2010 táján Járai Zsigmonddal sokat mondtuk, hogy az állami újraelosztást, a GDP 50 százaléka körüli kiadást le kéne csökkenteni, és kint hagyni a pénzt az embereknél. Nem gondoltunk radikális megvágásra, csak évi egy százalékos csökkentésre. Akkor mostanra annyi lenne az állami újraelosztás nálunk, mint Észtországban, amit ma mindenki bezzeg-országgként emleget, hogy milyen messzire jutott.

Miért jó, ha alacsony egy országban az újraelosztás?

Ami a közös kalapba megy, annak mindig bizonytalan a sorsa. Ellenpéldának persze ott vannak a skandináv államok. Amikor Helsinkiben voltam vendégprofesszor, a gyerekek sosem akartak ebédelni, mert már a játszótéren megebédeltek, mielőtt hazajöttek volna. És mi ezért nem fizettünk semmit.

De a mi történelmünkben az a hagyomány erős, hogy ami a közös kasszába megy, annak a felhasználása legalábbis átláthatatlan. Ottomán, orosz közös hagyomány, hogy ami az államhoz kerül, az a hozzá közel lévők privilégiuma lesz. A szegények felemelése, a közszolgáltatások javítása, a versenyképesség erősítése pedig elvont jelszavak maradnak.

Magyarországon az állam sok mindenre költ feleslegesen és célszerűtlenül. 2009 táján azt gondoltuk, hogy ha egy kormány magát gazdaságilag is konzervatívnak gondolja, akkor ezt most megváltoztatjuk. Ebből semmi nem valósult meg, maradt a nagy, az állami kiadásoknak a nemzeti termékhez viszonyított 51-52 százalékos aránya. Az állam szerepe a gazdaságban nem csökkent, hanem minimum ugyanakkora maradt.

Akkor ez nem a NER sajátossága, hanem magyar hagyomány. Mégis, mi az, ami a NER-é?

Azért egyrészt döntés kérdése, hogy nem csökkent le. Mert - a mi ligánkat alapul véve - sok országban, nem csak Észtországban, csökkent az állam gazdasági szerepe. A hasonló színtről induló Romániában az állami újraelosztás aránya 34-35 százalék, Szlovákiában 40, Lengyelországban 45. Ötvenkettő és a

negyvenöt között van 7 százalékpontnyi különbség, ami eszméletlenül sok pénz, hogy azt ki költi el: a magánosok vagy az állam? És milyen, piaci vagy politikai logika alapján? Az döntés volt, hogy 2009-től 2021-ig, 11 év alatt ebben nem változott semmi.

De nem akarom megkerülni a kérdését, mert természetesen vannak NER-specifikus változások is ebben. Korábban az volt az elképzelés, hogy igazából szeretnénk egy kisebb államot, de nem engedhetjük meg magunknak: a körülmények, a környezetvédelem, a szegénység, az államvédelem stb., abba az irányba visznek, hogy nem tudunk belőle visszavenni.

Ezzel szemben a NER lényegében első pillanattól kezdve olyan gazdaságfilozófiát hirdetett meg - lehet idézni a NER-t támogató szerzőktől -, hogy nem baj, ha az államnak nagy a szerepe a gazdaságban. Igazából minél nagyobb, annál jobb, mert annál kevesebbet lopnak el átláthatatlan piaci módon, vagy fordítanak, isten tudja, mire.

Van egy központ, amelyik jobban tudja, mint ön meg én, hogy mi válik a javunkra. Nagybácsiként tudja, hogy inkább erre költünk, ne arra, hogy a gyerekek már nem kell annyi csokit ennie, inkább befizetjük edzésre. Először lassan, aztán nyíltan polgárjogot nyert ez a paternalista logika, hogy az állam gondját viseli a polgárainak.

Ennek a nem szükségszerű, de lehetséges leágazása, hogy ez nem csak egészében igaz, hanem részleteiben is: az állam a legkülönbözőbb területeken meg akarja mondani, hogy mi a helyes és a helytelen. Egyre részletekbe menőbben próbálja szabályozni az élet minden területét. Ez már NER-specifikus.

A 80-as évektől az ideológia és részben a gyakorlat is az volt, hogy az állam igyekezett minél kevesebbet szabályozni. Senki nem mondja, hogy gyógyszereket lehessen engedély nélkül forgalmazni - a COVID kapcsán sok vita volt erről. Nyilvánvalóan egy szakmai szervezet dolga, hogy megállapítsa, mit lehet, és mit nem.

De hogy mindent annyira részletesen kell-e szabályozni, ahogy ez most történik, az nem biztos. Ez a NER logikájából következik: a központ akarja megmondani, hogy merre van az előre.

Mennyi tulajdon legyen magyar kézben? Melyek azok a területek, melyeket ki akarunk futtatni? Melyek azok a területek, melyekre helyes, ha a diákok mennek tanulni, és melyek feleslegesek? Van egy hajlam erre, hogy amit lehet, azt az állam döntse el, mert az eleve magasabb rendű, jobb, valahogy előre mutatóbb, mintha ezt valaki csak magától eldönti.

Hajlam is, de igény is van: a társadalom el is várja, hogy gondoskodjanak róla. Például ilyenkor, járvány idején. Ön szerint mit mutat a kormány gazdaság- és ezzel együtt társadalomfilozófiájáról a járvány gazdasági következményeinek kezelése?

Nagyon erőteljesen kijöttek azok a vonások, melyeket igyekeztem semleges, leíró módban előadni. Az, hogy az állam újraelosztó szerepe megmaradt, óriási ellentmondás volt tavaly.

A kormányzat végig azt mondta, hogy nem fogunk hiányt csinálni, hogy 1, legfeljebb 2 százalék lesz az államháztartás hiánya, amiből lett majdnem 9. És ha jól számoljuk ki, ha mindent beleveszünk, akkor 12 százalék. Ez olyan eltérés, amit egy cégnél, egy betéti társaságnál nem lehetne elkövetni. Ők elkövették. Ez volt az egyik: az állam ott maradt minden kilométerkőnél.

A másik pedig az, hogy tökéletesen átláthatatlan volt, hogy mire költenek, és mire nem. Utólag derült csak ki, és utólag is nehéz benne mélyebb logikát felfedezni. Leszámítva azt, hogy aki a kormányzathoz közel állt, az nem járt rosszul. Egy jelentős szállodalánc kapott támogatást arra, hogy megőrizze a munkahelyeket, lenyelte a támogatást, és elbocsájtotta az alkalmazottakat.

Mészáros Lőrincre gondolunk.

Semmilyen következménye nem volt. Azt látjuk, hogy azok kapták, akik egyébként sem nagyon szorultak rá. Plusz azt csináltak a pénzzel, amit akartak.

Azért volt normatív támogatás is, nem csak célzottan eldöntött, például a járulék-elengedés. Tehát a vállalkozásokat érintő intézkedések is voltak.

A vállalkozásokat támogató vagy védő intézkedéseknél az volt a jellemző, hogy amennyiben ennek volt iránya, akkor az inkább a munkahelyek védelmére irányult. Ha valakinek már volt egy állása, akkor meg tudjon maradni ebben. Ugyanakkor arra nem nagyon költöttek, amit általában az állami beavatkozás érdekében szoktak mondani, hogy a krízis egy lehetőség, hogy ki lehessen találni új dolgokat, új technológiákat, új tevékenységeket.

A német állam is költ munkahelyvédelemre, de annak jelentős része átképzésre megy, és arra, hogy a vállalkozás el tudjon indulni másik irányba, meg tudjon újulni, és nem arra, hogy megmaradjon abban, amit korábban is csinált. Ezek a gazdaságtámogató intézkedések Magyarországon korlátozottak voltak, viszont nagyvonalúan mentek a pénzek olyan helyekre, ahol nem tudjuk, mi történt velük.

Csaba László Martonyi János és Jeszenszky Géza volt külügyminiszterekkel közös könyvük bemutatóján

A NER politikai rendszere mennyire segítője és mennyire gátja egy versenyképes gazdaság kialakulásának ? Életképes-e gazdaságilag egy populista vezérdemokrácia az erős állami szabályozással, a tulajdonviszonyok elbizonytalanításával, a klientúra feltőkésítésével? Mik az előnyei, mik a hátrányai egy ilyen politikai rendszernek egy versenyképes gazdaság szempontjából?

Ilyenkor mindig a kelet-ázsiai országokat szokták emlegetni. De amikor ők ilyen eszközökhöz nyúltak, akkor a mi fejlettségünknel jelentősen elmaradottabbak voltak, és tették egy olyan helyzetben, amikor mindegyikük, Szingapúrtól Dél-Koreáig, egzisztenciális fenyegetettségben volt. A legtöbb kelet-ázsiai ország a kommunista hatalmaktól, Szingapúr pedig Malajziától és Indonéziától fenyegetetten létezett. Emiatt nemzeti összetartás volt abban, hogy az életben maradáshoz sok mindent meg kell csinálnunk, és ezért sajátos megoldásokat választottak.

Szingapúr kapcsán mindig emlegetjük, hogy milyen erőteljes a kormányzat, de azt ritkán, hogy a legutóbbi időig ott akár halálbüntetést is ki lehetett szabni korrupció miatt. Azért az egy másfajta erőteljes állami irányítás, mint amit nálunk gondolnak. És Szingapúrban más területen is rendkívüli erővel léptek fel a szabályok megszegőivel szemben.

Ugyanakkor bizonyos gazdasági szereplőket ott és Dél-Koreában is kiválasztottak, és azok nemzetközi terjeszkedését állami eszközökkel segítették.

Biztos, hogy így indultak a nagy cégek, de azért azok megálltak a nemzetközi versenyben. A KIA-ról, Hyundairól vagy Samsungról nem az jut eszünkbe, hogy vettünk valamit jó olcsón. Vagyis, bár kezdetben támogatták őket, de ezek a cégek jelentős fejlesztéseket vittek végbe mind technológiailag, mind kereskedelmileg, ami a fogyasztói jólétet növeli.

Akkor ne legyünk türelmetlenek? Hiszen csak 10 év telt el, és lehet, hogy 10 év múlva Mészáros, Garancsi, Szíjj László olyan lesz, mint korábban az OTP, a Richter vagy a MOL, amelyek már a NER előtt regionális multik voltak? Miért nem tudott a többi, erősen feltőkésített cég ebbe a szerepbe átkerülni?

Mert itt pont fordítva van. Dél-Koreában vagy Tajvanon egy kezdeti időszakban védték a piacot, majd fokozatosan kinyitották. Aztán akármilyen nagy bajok történtek '79-ben, '97-ben, 2008-ban, hiszen őket ugyanazok érték, mint minket, ők sosem válaszoltak erre úgy, hogy megvédjük a mieinket, és fulladjanak meg a többiek, hanem nyitva tartották a gazdaságukat mind a kereskedelemben, mind a pénzügyben.

Nálunk ez pont fordítva történt. Egyiket sem akarom idealizálni, de a 90-es években a MOL, az OTP ilyen-olyan módon belépett a nemzetközi piacra, és ott elért valamilyen szintet, a maga piacán erősnek bizonyult. Vagy állami támogatással, vagy attól többé-kevésbé függetlenül ő kezdett el játszani egy játékot, amelynek révén jó eredményeket ért el a térségben.

A NER-ben kiválasztódott vezető cégeknél ezt egyáltalán nem látom. Úgy viselkednek, mintha a történet most kezdődött volna el. A birodalmamat az első tíz évre, de ha lehet húszra, még inkább harmincra megvédjük, akkora talán elmúlik a gyermekkor, és át lehet lépni a második gyermekkorba. Egyik védett piacról a másik védett piacra. Ez sehol a világon nem vezetett eredményre. Ahol érdekcsoportok uralják a gazdaságot, ott csak idő kérdése, hogy a gazdaság lekonyuljon.

Ellentmondásnak tűnik a NER gazdaságpolitikájában az, hogy egyszerre jelenik meg a protekcionizmus és a multik támogatása. Vegyünk magyar kézbe akár teljes gazdasági szektorokat, ugyanakkor, már rekordot javítva, ha jól emlékszem, egy munkahelyre 16 millió forintot is adott a kormány multik befektetésére. A protekcionizmusnak és a multik támogatásának mennyire politikai és mennyire gazdasági okai vannak?

Azt gondolom, hogy mindkettőnél a politikai okok a meghatározók. Azt tanítom hosszú idők óta, hogy ahogy a cowboy nem kér és nem ad kegyelmet, úgy tisztességes befektető sem kér és nem fogad el állami támogatást.

Azok a cégek, melyek Magyarországra jöttek akkor, amikor Magyarország még nem volt olyan menő hely, és itt maradtak, ez az ország lett a régiós támaszpontjuk, jellemző módon nem kaptak jelentős állami támogatást. Hanem azt mondták, hogy a magyar termelékenység, a magyar munkaerő rugalmassága, az ország földrajzi helyzete, mindenféle szempont indokolja, hogy itt legyenek.

Mindig emlegetik, hogy a külföldiek kapják a támogatást. Ez igaz is az elmúlt évtizedben, de nem igaz a teljes időszakban. Ha 1980-tól vizsgáljuk az elmúlt négy évtizedet, jellemző módon nem azért jöttek a beruházók, mert támogatást kaptak, hanem mert meglátták, hogy mi Magyarország előnye a számukra.

Meg azért is, mert olcsón privatizálhattak, mondjuk a General Electric a Tungstramot. Lehet, hogy nem kapott plusz állami támogatást, de egy nagynevű brandet vásárolt.

Már a 80-as években a Közgazdaságtudományi Intézetben készítettünk felméréseket, és a kutatói körben az volt az általános meggyőződés, hogy a fényforrás-gyártás már egy végképp elavult technológia, amit ki kell helyezni Kubába, Irakba, a szövetségeseinkhez. Akárhová, csak jó messze tőlünk, ahol a környezetet nem pusztítják, és ahol ilyen alacsony termelékenységgel is lehet dolgozni.

Anélkül, hogy fényezni akarnám a General Electricet, azért még másfél évtizeden keresztül életben tartott egy tevékenységet. Ez nem volt rossz Magyarországnak, mert pont akkor tartották életben, amikor sok más tevékenység meghalt. Túl vagyunk rajta.

És mit gondol a másik feléről? A multik támogatása mellett ott a protekcionizmus, hogy legyenek magyar kézben gazdasági szektorok, vagy legalábbis legyenek 50 százalékos feletti arányban magyar tulajdonosaik.

Ez a gondolkodás, miszerint ezzel lehet előre jutni, a közgazdaságtan gyermekkorára. Egy példa. Annak idején, amikor a fizetési nehézségek voltak, előjött a probléma, hogy hogyan is veszi Magyarország a villamos áramot. Kiderült, hogy az RWE voltaképpen Oroszországtól veszi, de nem onnan szállítja, hanem Ausztriából. De azért éri ez meg neki, mert mint Oroszország legnagyobb vásárlója, az áram tőzsdei árához képest kap 30 százalékos kedvezményt. Ők is jól jártak, és mi is. Szerintem így inkább biztosítva volt az ellátás biztonsága, mert egy nagy német céggel az oroszok kevésbé fognak packázni, mint egy magyar, szlovák, vagy moldovai céggel.

Mi ezt nem akartuk, hanem sarokba szorítottuk a németeket, és megszereztük a magunk kezébe az energiatermelést. Esméletlen árat fizettünk ezekért a cégekért. Nem beszélve arról, hogy időről időre fel kell újítani, ami jelentős beruházás a tulajdonos részéről. Ezt megtették volna a németek, most helyette megteszik a magyar adófizetők. De elmondhatjuk, hogy a miénk.

Illetve nagyobb politikai befolyást lehet gyakorolni hazai szereplőkre, mint nemzetközire.

Nagy kérdés, hogy jó célja-e a közpolitikának, hogy a villamosenergia-hivatal elnöke mellett mindenáron ő akarja kinevezni a villamosenergiát termelő cég vezetőit is. Én megelégednék a villamosenergia-hivatal elnökének kinevezésével.

Mert ő olyan szabályozást csinál, amit a magántulajdonban levő termelő követ, vagy ha nem teszi, akkor megnézheti magát. Én nem akarnám tulajdonba venni. Nehéz megmondani, hogy a közösség mit nyer rajta. Miért jobb nekünk 30%-kal többet fizetni, mondván, hogy magunk termeljük meg?

Sosem értettem, miért lesz jó, hogy ha jön a járvány következő hulláma, akkor magyar gumikesztyűket tudunk adni az ápolók kezére. Lehet ezzel tudatlanokat megtéveszteni, de a világ nem így működik, és nem is fog oda visszaállni.

Van erről vita, hogy lám-lám, nem működnek a szállítási láncok, és Németországban fogják termelni az alsóneműket, német bérszinten a bangladesi bérszint helyett. Hát erre befizetek, ez már 30 éve sem volt így. Azóta a különbség még nagyobb lett, tehát ez lehetetlen.

Ez téves irány, amelynek persze lehet politikai haszna: kinevezem az MVM vezérigazgatóját, és megbeszélem vele, hogy támogasson hangversenyeket. Szeretem az MVM-nek a Zongora című koncertsorozatát, de lehet, hogy más is tudná ezt támogatni, nem kellene hozzá az állam.

Ezzel már át is tértünk a tulajdonviszonyok radikális átalakítására . A NER első szakaszában volt egy erős államosítás: TB-szektor, autópályák, aztán az energia és a bankszektor. Most viszont egy erőteljes visszaprivatizálást látunk.

Ez hosszú és izgalmas kérdés, amelyről Voszka Éva akadémikus társam írt egy vastag könyvet, *Az állami tulajdon pillanatai* címen. Ez az 500 oldal arról szól, hogy az állam néha államosítással, máskor magánosítással tudja elérni a céljait.

A mostani időszaknak az a sajátossága, hogy a kettőt egyszerre játsszák. Először valamire hivatkozva állami kézbe vesznek cégeket, utána megtalálják azt a tulajdonost, aki igazán közel áll hozzánk. Ha ellenzékben leszünk, akkor is minket fog finanszírozni. Ez egy játszma.

Nem meglepő módon inkább olasz és francia, semmint kanadai, ausztrál, vagy új-zélandi példákkal szemlélteti a mondandóját. Felzárkóztunk az európai átlaghoz, nálunk is elindult egy ilyen folyamat. Megjelent az állam, bár nem mindig saját kezdeményezésére.

A Magyar Külkereskedelmi Bank esetében nem a magyar állam volt a kezdeményező. A Külkerbank tulajdonosa, a Bayerische Landesbank 2010-ben bajba került, és amikor a német állam kimentette, feltételül szabta, hogy vége a kalandozásnak. A banknak az összes külföldi tulajdonrészét el kell adnia.

Megjelent a magyar állam, mert ki más tud bankot venni Magyarországon, egy darabig birtokolta a Magyar Külkereskedelmi Bankot, majd több részletben privatizálta, és a privát tulajdonosok tovább értékesítették.

Azért nem mindig volt eladói szándék. Az E.ON-nak nem volt szándékában eladni a magyar tulajdonát, de szabályozással rá lehetett venni.

A miniszterelnök megmondta, hogy három területen, a sajtóban, a bankszektorban és az energetikában mindenképpen a nemzeti tulajdon túlsúlyát szeretné biztosítani. El vagyok egy kicsit akadva, mert az OTP részvényeit forgalmazzák a New York-i meg a frankfurti tőzsdén. Tehát lehet, hogy az OTP most túlnyomórészt egy arab tulajdonú bank. Nem tudom, nem is tartozik rám, mert amíg profitot termel, működik, addig a lelkük rajta. Tehát ezen a három területen megvalósították azt a célt, hogy pro forma magyar tulajdonban van a terület nagyobb része.

Hogy ez mire jó, az egy további kérdés. Nagyon meg lennék lepve, ha kiderülne, hogy az elmúlt években a Magyar Külkereskedelmi Bank olyan hihetetlen nyereségre tett szert, hogy sorban állnának a svájciak, az arabok, meg a kínaiak, hogy ki vegye meg a részvényeit.

Azt viszont látjuk, hogy kiknek hitelez, és ezek milyen erős gazdasági szereplők.

Ez egy másik szempont. A szabályozó nem csak azt mondhatja, hogy legyen néhány bank nyereséges, hanem egyéb céljai is lehetnek. Például az, hogy én nevezhessem ki a vezetőjét, de az is, hogy finanszírozza azoknak a tevékenységét, akiket fontosnak tartok.

Ez egy új modell. Ilyen állam vezérelte modell Magyarországon nem nagyon volt. Igazából már a 80-as évek közepétől a magyar kormányzatok arra törekedtek, amiben mindenki egyetértett, hogy az állam nem jó tulajdonos, az sem jó, ha közgazdászként akarom megmondani azt, hogy mi legyen a csípős-savanyú levesben. Az a szakács dolga.

Bizonyos esetekben most is használják ezt az ideológiát: a Mathias Corvinus kapcsán mondták.

Ez jelentős fordulat, mert három és fél évtizeden keresztül a közmegegyezés része volt, hogy nem jó, ha az állam akarja megmondani, hogy milyen könyveket adjanak ki, milyen leveket főzzenek. Elvileg sem jó, gyakorlatilag sem: a tapasztalat szól belőlünk. És most ebből visszaléptek. Szerintem továbbra sincs okunk arra gondolni, hogy ez bölcs dolog.

A sokat emlegetett Kína tényleg jó abban, hogy környezetszennyező termékeket, meg mindenféle olcsó textíliákat, de akár már nem is csak ezeket, hanem számítógépeket is előállítson. De az ember nem nagyon ismer kínai Nobel-díjast.

Tudományban ők akkorák lennének? Az innovációban akkorák lennének, hogy le kell borulni a kínai nemzet nagysága előtt? Ezt nem látom, és ennek kell, hogy legyen valami oka. Igen, a tudomány fejlődéséhez kell bizonyos szabadság: polgári szabadság, kutatási szabadság, a kérdések megfogalmazásának a szabadsága.

Nézzünk rá a KKV szektorra! Hogyan alakult a helyzetük ebben a NER-es összefüggésben? A kis- és közép vállalkozások mennyire tudnak meritokratikus elvek alapján, tehát érdem, piaci képességek alapján működni? Vagy ők is ugyanannyira az államtól függenek, mint a nagy játékosok?

Nincs olyan, hogy kis- és középvállalkozói szektor. Ez egyrészt jelent egy olyan szektort, ahol önfenntartó gazdálkodás van, mint a háztáji. Ilyen a vállalkozások kétharmada.

A kényszervállalkozások.

Igen, aki azért vállalkozó, mert ha nem az lenne, iskolai takarítótól kezdve lehetne példákat mondani, akkor nem tudnák őt megfizetni. Azért vállalkozó, mert ebben a keretben tudott életben maradni.

És van egyharmad, amelyik olyan, az egyszerűség kedvéért, schumpeteri vállalkozó, ahol tényleg kitalálnak dolgokat. Van egy ötlet, elkezd növekedni, megvesz még egyet, egy vendéglőből lesz vendéglő-hálózat, egy divatboltból divatbolt-hálózat, szépen növekszik, és eljut akár az exportpiacra is.

Hogy az önfenntartó rész milyen szinten él meg, az az általános konjunktúra függvénye. Ők nagyon megszívták a járvány alatt. Nem azért, mert bárki akarta volna őket bántani, hanem mert amúgy is nehéz volt a helyzetük, kiszorultak a piacról, nincs vevőjük, és nincs tartalékuk sem, ezért meghalnak. Végig kell menni bármelyik nagyváros üzleti negyedén, tele van velük.

Bár a KATÁ-t is megszigorították, ami őket érintette elsősorban.

Igen. A másik része, akiből közepes és nagyvállalatok lehetnek és lettek. Ezek szerintem elég jól működnek. Ezeknek van egy köre, akik becsatlakoztak a NER vállalkozásokba, ahol nekik is csurran-cseppen. Hiszen a NER-vállalkozó jellemző módon fővállalkozó, nem olyan, aki maga is csinálna valamit.

Volt egy interjú valahol Mészáros Lőrincsel, ahol megkérdezték tőle, hogy Mészáros úr, ön mikor szerelt utoljára gázt? Ezen nagyon megrökönyödött: miért? Én gazdag ember vagyok, már két évtizede csak a pénzzel foglalkozom. Valóban így van. Ez bizonyos értelemben a kapitalizmus természete.

A NER meghatározó emberei inkább ilyen menedzser-típusúak. Van 100 beszállítója, foglalkoztatja őket, és leföli az üzletet. Akinek sikerült egy ilyenbe beszállnia, az nem járt rosszul. Egy építkezéseken hányféle munkát kell elvégezni? Egy autó egymillió alkatrészből áll. Rengeteg beszállító van. Ez a bizonyos kevésbé látható egyharmad szerintem vígan megvan.

Egy gazdaságot nem ezek határoznak meg? Persze a nagy játékosok a látványos marcipánfigurák a tetején, és valószínűleg a GDP-hez is jobban hozzájárulnak, de mégiscsak ez az egyharmadnyi vállalkozás működtet egy országot. Rájuk hogyan hat a NER? Mert vannak olyan területek, ahol nem feltétlenül kell beszállítónak válniuk.

Aszociális piacgazdaság hívőként mindig az volt véleményem, hogy az lenne a jó, ha úgy működne az ország, ahogy most ön elmondta. Ezt láttam Németországban. Ez egy lehetséges modell, de nem magától jön létre. A német szabályozásnak, a német államnak, nem elsősorban a központinak, hanem a helyi államnak és a helyi közösségnek óriási szerepe van.

Például egy olyan válsághelyzetben, mint most a COVID alatt, egy stuttgarti, müncheni vállalkozó nem azzal kezdi, hogy kirúgja a munkatársai háromnegyedét, ahogy egyébként Amerikában is csinálják. Hanem azt mondja, hogy ő is egy családapa, családjának, a megélhetését biztosítani kell, és milyen sokba fog kerülni, ha valakit újra be kell majd tanítani, inkább fél évig fizetek neki valamit.

Kilobbizza a kamaránál meg a helyi ilyen-olyan szervezetnél, hogy kapjon valami támogatást. Nem egyszerűen csak azt tekinti értéknek, hogy a munkavállalója értéket teremt, hanem annak az embernek

van alkotókészsége, vállalkozói tudása, ezért bent akarja tartani a gazdaság folyamatában. Ez a német szociális piacgazdasági logika. Ez nem Marxnak a nagyvállalatra kialakított gondolkodása, és nem is az amerikaiaké. Ez egy felfogás, egy szemlélet...

A NER nem ilyen?

A NER erre hivatkozik, de pont nem ilyen. Mert nem ezt a társaságot támogatja, hanem a nagyokat. A multit, aki vissza tud osztani, vagy a nagy céget, ahol a barátaink vannak, és akik megalapozzák a rendszer működését gazdaságilag és egyéb szempontból.

Itt is óriási szakadék van a szavak és a tettek között. Szavakban a kisvállalkozást, a nemzeti vállalkozást, de gyakorlatilag a nagy cégeket helyezik előtérbe. Nem ritka, hogy egy külföldi befektető 20-25 százalékot eleve megkap a befektetett összegből, és akkor még egy gombostűt nem gyártott le.

A 25 százaléka eleve megvan egy olyan országban, ahol 3-4 százalék az ipari profitráta. Tehát öt évre már jól vannak, és csak a másik öt évről kell gondoskodni. Ez a gyakorlat, a szöveg pedig az, hogy a kicsiket támogatjuk. Őket nem támogatják, még az életben maradásukat sem nagyon biztosították, a munkavállalókat még kevésbé támogatták. A közélet iránt érdeklődők túlnyomó része tapasztalja, hogy egy dolog, amit hallok, és más, amit tapasztalok.

Nézzük meg a digitális területet! A beszélgetés során eddig is próbáltam arra haladni, hogy az állam markáns, ilyen típusú szerepvállalása hogyan hat a gazdaságra. A Graphisoft vagy a Prezi nemzetközileg is jelentős szereplők, és hangsúlyosan az államtól függetlenül lettek azok. Működhet ez az állam segítségével is ezen a területen, ami viszonylag kis befektetést igényel, viszont nagy kreativitást?

Ebben nem hiszek. Akik ezeket a vállalkozásokat kitalálják és működtetik, azok olyanok, akik nem szeretnék alkalmazkodni az elvárásokhoz. Azt gondolják, hogy majd kitalálunk valamit, biztos lehet ezt másként is csinálni. És elég találgatónak ahhoz, hogy megtalálják.

Ezeken a területeken az állami segítség inkább visszamozdít. Ez nagyon bonyolult terület, és nem lehet egyből megmondani, hogy merre van az előre. De az biztos, hogy a negyedik ipari forradalom az egyéni kreativitást állítja előtérbe, és azok maradnak felül, akik valamilyen nem triviális megoldást tudnak kitalálni. És ezért, jellemző módon, ahol az állam jelen van, az inkább vissza, mint előre mozdítja a fejlődést.

A NER nem csak a kulturális vagy a szellemi elitet cseréli le, hanem a gazdaságét is. Létrejött egy új menedzser, illetve tulajdonosi réteg. Az ő viszonyrendszereik, az értékrendjük milyen következményekkel, hatásokkal jár? Mennyire határozhatja meg a gazdasági környezetet, és ha a NER megszűnik, mi tud ebből tovább élni?

Magamtól nem mernék erre a kérdésre válaszolni, de léteznek értékvizsgálatok. Kikérdeznek több ezer szereplőt, csinálnak célzott vizsgálatot is a gazdasági szereplőkről.

Ezek a felmérések egyértelműen azt mutatják, hogy - szemben azzal, hogy mi mindig a kereszténység bástyája, meg Ausztria nyúlványa voltunk - a magyar értékrend legközelebb az olyanokhoz áll, mint az ukrán, montenegrói, moldovai stb. Ennek nagyon sok eleme és mutatója van. Egyik sem politikai jellegű, csak amikor ezt összefoglaljuk, az üzenet válik azzá.

Mennyire bíznak meg egymásban az emberek? Idegenben mennyire lehet megbízni? A magyar értékrend a keleti társadalmakéhoz hasonlít: alapvetően alacsony bizalmi szintű. A közhivatalokkal, a közigazgatással, a politikával szemben rendkívül bizalmatlan. Ha mód van rá, akkor maga próbál mindent megoldani, minimalizálni próbálja az együttműködést, hogy ne legyen kiszolgáltatva senkinek.

Ez a hagyományos, archaikus társadalom értékrendje, szemben a modern, nyílt társadaloméval, ahol elkerülhetetlenül egymásra, sok mindenki másra vagyunk utalva. Minél bonyolultabb egy társadalom,

sokszínűbb és több szálú a munkamegosztás, annál inkább rá vagyunk utalva olyanokra, akiket nem is ismerünk. Ennek révén haladunk előre.

Ebből az következik, hogy Magyarország egy demodernizációs i dőszakba került. Nem csak olyan értelemben, hogy rég meghaladott eszméket vesznek elő. Aki olvasta, tudja, hogy Hóman Bálint a *Magyar történet* első kötetében, ami 1922-ben jelent meg, a hun-magyar rokonságról szóló részt úgy kommentálja, hogy ez egy szép, romantikus gondolat, amivel az ifjúság hazafias érzéseit fel lehet kelteni, de komoly történész nem ad neki hitelt. Egy évszázaddal ezelőtt írta ezt Hóman, aki annyira nem volt marxista.

Mindent egybevéve, mi demodernizálódunk, és nem csak a hun rokonság felelevenítéssel és sok mással, a tekintélyelvűség visszahozatalával stb., hanem az értékvizsgálatok is abba az irányba mutatnak, hogy nem előre, hanem hátrafelé haladunk.

Ez nem jó, mert nem tudunk úgy modern társadalmat alakítani, hogy minimalizáljuk az együttműködésünket, mert az ember a kisujjában sem bízhat meg, hanem magának kell megtermelni a krumplit a kertjében. Nem azt mondom, hogy ez fog történni, de ezek intő jelek.

Milyen gazdasági érdek fűződik az intenzív kínai gazdasági kapcsolatainkhoz? Elképesztő összegű hiteleket veszünk fel a magyar gazdaság szempontjából legalábbis bizonytalannak ítéltető beruházásokra.

Erre két dolgot tudok mondani. Az egyik az, hogy a nagy beruházásoknak, illetve kínai pénzügyi jelenlétnek mindig az a vonzereje mindenütt, hogy kifejezett politikai elvárások nem szokták a részét képezni. Nem mondom, hogy nincs ilyen elem benne, de olyan, hogy csak akkor adunk nektek, ha ennek meg annak megfeleltek, nincsen.

A kínaiak ezen az úton jelentős hídfőállásokra tettek szert Afrikában is, ők ezt nagyon ügyesen játsszák. Eközben mások Magyarország pénzszerzéséhez állandóan politikai feltételeket fűznek: jogállami mechanizmus és a többiek. A kínaiak nem fűznek semmit hozzá, ami önmagában vonzóvá teszi őket.

A másik: ha valaki csak a világgazdaság számait nézi, akkor azt látja, hogy a kínai nagyon gyorsan bővülő piac. Elvileg mi sem egyszerűbb, ha valaki fel akarja virágoztatni a cégét vagy az országát, mint kivonulni egy lassan növekvő piacról, ami az Európai Unió, és bevonulni a gyorsan növekvő piacra, mint Kína. Ezzel első nekifutásra nehéz vitatkozni.

A gond az, amikor a konkrétumok jönnek: hogy is lehet oda bekerülni, hogyan lehet azon a piacon megvetni a lábunkat, hogyan lehet tartósan ott maradni? Erre nem szoktak kellőképpen gondolni, holott ez a meghatározó. Ezért van szakadék a politikai szándékok és a ténylegesen megvalósuló kereskedelem között.

Az egy másik történet, hogy a kínaiaknak van 4 trillió dEU támogatások ollár megtakarítása a kínai népi bank trezorjában, amiből adnak 100 milliót ide vagy oda. De mi hogy fogjuk tudni ezt visszafizetni? Hogy tudunk arra a piacra bejutni? Szerintem alábecsülik az ezzel kapcsolatos nehézségeket, és az elmúlt egy évtized nem volt elég arra, hogy ezzel szembesüljenek.

Az EU támogatásokra a áttérve: lehet azt számszerűsíteni, hogy a NER állama a támogatások mekkora részét költi betonra és mennyit tudástranszferre?

A tudástranszfer nagyon kevésbé jellemző. A Költségvetési Tanács elnöke, Kovács Árpád is emlegette év elején adott interjújában, hogy talán túl sok megy a betonba. Egy más zsánerű gazdaságpolitika mellett, amelyik a tudásalapú társadalomról nem csak beszélne, hanem támogatná is, sokkal több pénznek kellene lennie a kutatás-fejlesztésre.

Könnyen beszélhetek, mert a közgazdasági kutatáshoz nem kell laboratórium, de orvosi kutatás, műszaki, különösen egészségipari fejlesztés nehezen megy a tudástranszfer nélkül. Ha van a járványnak valami haszna, akkor az az, hogy látjuk, hogy a lemaradásunk ezen a területen nem csak mennyiségi jellegű, hanem minőségi, és ezen kellene javítani.

Euró: már dátumot sem emlegetnek a bevezetésére. A monetáris mozgástér megmaradásán kívül milyen jelentős előnyei vannak ennek Magyarország számára? Mármint, hogy nincs, és szemmel láthatóan nem is akarják bevezetni az eurót.

Pillanatnyilag a gazdaság helyzete elég törékennyé vált a vírussal kapcsolatos intézkedések miatt. 9-12 százalékos hiány, idén is lesz pótköltségvetés - a szükségességéről beszélt a miniszter -, idén is hasonló léptékű lesz a hiány; az adósság szárnyalása, az, hogy 69-ről két éven belül elértük a 95%-ot: ezek igen kérdéssé teszik, hogy most van-e itt az ideje az euró bevezetésének.

Én mindig euró-hívő voltam, és most is azt gondolom, hogy ha én fogalmaznám meg a következő kormány gazdaságpolitikáját, akkor abban szerepelne egy ilyen mondat, hogy középtávú szerződéses kötelezettségeinknek és érdekeinknek megfelelően középtávon törekszünk az euró bevezetésére. Nem most, de egy ilyen nyilatkozatnak lenne üzenet értéke: mi megpróbálunk együtt menetelni az európai uniós főárammal. Egyelőre pont nem erről van szó.

Ebben a beszélgetésben pontról pontra láttuk, hogy nincs olyan terület, ahol ne egészen más irányba mennénk. Ezt lehet úgy mondani, ahogy a bankelnök szokta, hogy unortodox, és hogy ma már mindenki unortodox, ahogy írta a napokban. Van, aki igen, van, aki nem. Én nem vagyok unortodox.

De ha valamilyen modellbe próbálnánk összefoglalni, amit az elmúlt 11 évben láttunk, akkor a magyar gazdaságpolitika határozottan unortodox olyan ételemben, hogy pontról pontra az ellenkezőjét csinálja annak, amit a józan ész, és a józan ész röviden összefoglaló tankönyvek tanácsoltak volna.

De miért?

Ennek két eleme van. Az első egy dac. Amikor a második Orbán-kormány megalakult 2010-ben, akkor mind Brüsszelben, mind Berlinben nagyon fagyosan fogadták őket. Egyáltalán nem voltak hajlandók tárgyalni olyan reformintézkedésekről, amelyeket más országokban, Portugáliától Romániáig és Lettországtól Írorszáig minden további nélkül elfogadnak. Azt mondták, hülyék vagytok, populisták vagytok, és erre volt egy érzelmi reakció a teljes felső vezetésben.

Ez az egyik ok.

A mostani tankönyvi bölcsesség az, hogy a szabálykövető magatartás a jó, mert akkor én is tudom, hogy ön mit fog csinálni, és ön is tudja, nagy meglepetéseket nem okozunk egymásnak. A kiszámíthatóság alapján tudunk előre menni. A NER vezetői viszont azért csinálják másképpen, mert ők azt tekintik értéknek, hogy mindig lehet valamit improvizálni. Mindig lehet valami egészen mást csinálni, mint amit a partner elképzelne.

El tudok képzelni olyan játékot, ahol ennek van vonzereje, de általában a tartós kapcsolatokban, a tartós emberi kapcsolatokban, tartós üzleti kapcsolatokban, a világnézettel kapcsolatos kérdésekben egy idő után jobb a kiszámíthatóság, mint a kiszámíthatatlanság. De ezt nem mindenki gondolja így.

Úgy gondolom, hogy a mi döntéshozóink meg vannak arról győződve, hogy annak önértéke van, hogy ők másként csinálják. Olvasom Matolcsy jegybankelnök úr sorozatát a növekedés.hu portálon. Nemrég írt arról, hogy mi mind unortodoxok vagyunk, most pedig, hogy a példánk Dubai. Csináljunk egy olajsejkséget olaj nélkül. Ez nagyon beszédes példája annak, hogy értéknek tekintik azt, hogy mi másként csináljuk, mint bárki más.

Ennek a NER-sorozatnak az első részében Kovách Imre szociológussal beszélgettem, aki az elmúlt években a NER társadalmának integráltságát kutatta. Jelentős átcsoportosítás történt az alsóbb rétegektől a felsőbbek felé a társadalmi újraelosztásban, és markáns társadalmi szétcsúszás

érzékeltető. Ennek mik a gazdasági oldalai? A szociológusok mondják, hogy erősen kasztosodik a társadalom, a társadalmi mobilitás befékeződésének sok bizonyítéka van. Látja ennek jelét a gazdaságban, illetve milyen következményei lehetnek ennek?

Más kutatások is a kasztosodásra mutatnak. Nem is annyira a különbség nagysága figyelemre méltó, mert Magyarország Európában a kevésbé egyenlőtlen országok közé tartozik. Oroszország a nagyon egyenlőtlen, Románia, Törökország és persze Nagy-Britannia nagyon egyenlőtlen. De a kasztosodás egy speciális probléma, ami nem új, mindig is volt.

És nem jó, mert az amerikai társadalomban is amiatt halmozódott fel az elmúlt három évtizedben a feszültség, mert a mobilitás leállt, és ezért az amerikai álmok egyre inkább álommá válik.

Minden társadalomnak, különösen egy európai piacgazdaságnak a mobilitás rendkívül fontos eleme. A demokrácia azon áll vagy bukik, hogy a vesztesek is elfogadják a piaci verseny eredményét. Ha a vesztesek ezt nem fogadják el, akkor csak idő kérdése, és a választás eredményét sem fogják, és akkor jön a polgárháború.

Ha pedig nem lesz polgárháború, hanem úgy marad minden, akkor kialakul egy vékony vezető-, és egy nagyon lemaradó alsó- és középréteg. Ami szintén nem jó, mert ez a lemaradó réteg nem tud profitálni az információs társadalomból, a negyedik ipari forradalomból, a globalizációból. Amerikában sem tud. Ezért ez egy rendkívüli veszély.

Mindig azt mondtam, ebben az interjúban is, hogy csökkentsük az állam szerepét, de az oktatásban nagyon is el tudnék képzelni lényegesen erőteljesebb állami szerepvállalást. Amelyik nem abból állna, hogy a megbukott, tudománytalan tételeket nyomják, hanem a lakosság nagyon jelentős lemaradó rétegét segítenék.

Beszéljünk nyíltan: a cigányság lemaradása sokszorozódik. Nem tud létezni egy társadalom, amelyik egy egész etnikai réteget kizár magából. Ezt pont Amerikából tudjuk.

És van még néhány ilyen terület: középiskolai oktatás, nyelvoktatás, informatikai oktatás. Az államnak ezekben igenis lenne feladata, kellene erre költeni. A meglévő nem kicsi újraelosztást sokkal inkább célzottan, erre a tudás alapú társadalomra kellene költeni: be kell ruházni az emberi tőkébe.

Azzal egyetért, hogy van egy lassú régiós lemaradásunk ?

Ez statisztikai kérdés, minden felmérés itthon és külföldön ezt mutatja. Ha nem azt csináljuk, amit a Nemzeti Bank szokott, hogy folyóárasan forintban összehasonlítjuk, hogy 2010-ben volt-e magasabb a bér vagy 2021-ben. Ha ezt a nevetséges megoldást választjuk, akkor nyilván magasabb az átlagbér 2021-ben.

De 2008-ban 230 forint körül volt egy euró, most pedig 361 körül van. A különbséget valaki viseli, és ki más viselnél, mint akinek forintban van a vagyona, a megtakarítása és minden egyéb.

Nagyon kicsit léptünk előre az elmúlt időszakban. Miközben más országok, Románia, Szlovákia, a Balti-államok, Lengyelország nagyon nagyot léptek előre. Minden korrekt összehasonlításban, amit dollárban vagy euróban végzünk, nincs olyan mutató, ami mást mutatna. Csak ha a béreket, a képzett munkavállalók béreit nézzük: ezek Romániában utolérték a magyar munkabéreket, ami önmagáért beszél.

Van lemaradásunk, a többiekhez képest a helyzetünk gyengébb. Nem egy évben gyengébb, hanem sok évben, és nem átmenetileg, hanem tartósan.

Beszélt már egy kicsit az unortodoxiáról. Ha van valami, ami unortodox, az a zöld politikának megfelelő gazdasági átalakítás. A hagyományos mainstream európai politika a mostani, a klímaválsághoz vezető kapitalizmust tudja kezelni, azzal kompatibilis, arra alakult ki, annak a szabályozója, azzal van összekapcsolódva. Egy zöld fordulat levezényléséhez, az ehhez szükséges gazdasági környezet megteremtéséhez viszont nem ért. Lehetséges-e ön szerint a globalizált gazdaság érdemi megfordítása fogyasztáscsökkentéssel, deglobalizációval? És maradjunk a NER-nél: hogyan értékelhető az, hogy a magyar kormány ebben szemmel láthatóan vonakodik részt venni, illetve csak annyiban, amennyiben bizonyos zöld szektorok fejlesztésére támogatást lehet szerezni az Unióból?

Nyilván ez visszafelé lépés, mert ahhoz, hogy a zöld politika értelmesen tudja a döntéseket alakítani, kell - ahogy az amerikai nyelvben mondják - a mainstreaming, hogy bekerüljön a főáramú gondolkodásba, ne egy szűk kör felvetése legyen. Mindenki gondoljon rá, és a fejlesztésekben vegyék figyelembe.

Magyarország sok tekintetben archaikus irányba megy visszafelé. Azok az értékrendi, szervezeti és beruházási súlypontok, melyekről már beszéltünk, mind az ipari társadalom irányába mutatnak vissza. Ahelyett, hogy előre mennénk, a XXI. és XXII. század társadalma felé. Például a klímatudatos

gazdálkodás jelentős részben szemléleti ügy. Azt nem úgy lehet megcsinálni, hogy jön a rendőr és mindenkit bevisz...

Szabályozókkal azért lehet segíteni.

Egyetértek, de meghatározónak gondolnám a gondolkodásmódot, tehát hogy akarnak-e egyáltalán ezzel a dologgal foglalkozni. Utána jön az, hogy ha akarnak, akkor költenek-e rá? Ha igen, akkor milyen módon? Óriási kérdés, hogy a költés, a szabályozás és az új megközelítés milyen módon tud összeállni.

Úgy látom egyébként, hogy az Európai Unióban a zöld politikáról erős jelszavakat fogalmaznak meg, de amikor az jön, hogy konkrétan lefordítsuk a közös agrárpolitikára, vagy a közös környezetvédelmi, vagy a regionális politikára, már más lesz a helyzet. Azért emelem ki a regionális és a mezőgazdasági politikát, mert ez két olyan terület, amelynek van költségvetése. A legnagyobb két költési terület, ez a kettő együtt az uniós kiadások négyötöde. Elvileg mi sem lenne egyszerűbb, mint a már jóváhagyott célokban érvényesíteni a zöld megfontolásokat.

Röviden: nem fogják érvényesíteni. A szakminiszterek megállapodtak, és a mi miniszterünk még büszkén hosszú interjút is adott a pártlapban, amiben elmondta, hogy mi 2024-ig egy centet nem fogunk költeni ezekből az uniós pénzekből erre a sok hülye zöld témára.

A területfejlesztésnek nincs is külön minisztériuma, de Palkovics miniszter területe. Róla sok mindent tudunk, de hogy annyira zöld lenne a gondolkodása, az eddig nem volt ismert. Gyanítom, hogy ennek megfelelően a területfejlesztési pénzeket inkább más célokra fordítják. Röviden: sem a magyar kormányzati felállásban, sem a szemléletben, sem a költési súlypontokban nem látom, hogy ebbe az irányba mennénk.

Ettől még az egyes cégek, intézmények sok mindent tehetnek. Például nincs egész éjjel kivilágítva az irodaház, és nem csak azért, mert drága a villany, hanem odafigyelésből.

Összefoglalva: mi az, amiben lényegileg más a NER gazdaságpolitikája, mint az elődeié? És milyen jövője van ennek, ha esetleg a rendszer bukik?

Azt gondolom, hogy a NER két szempontból más, mint az elődei. Az első, hogy tudatosan vállalja, hogy nem akar megfelelni semmiféle elvnek, a maga útját járja, bármi is az a maga útja. Többnyire utólag derül ki, hogy mi a maga útja, előre nem szokták megmondani. Visszagondolok, hogy mennyi szó esett arról, hogy Magyarországnak szüksége van-e egy új alaptörvényre: nem hallottam ilyet, aztán mégis van.

Az első mozzanat tehát, hogy a maga útját járja. Ez számára önérték, függetlenül attól, hogy alkalmas, alkalmatlan, hatékony vagy nem hatékony, jólét növelő vagy nem az az út.

A másik sajátossága, és ez sem volt jellemző az 1980-tól 2010-ig terjedő időszakra, hogy kimondottan azt vállalja, hogy meghatározott csoportokat hoz helyzetbe. Szemben azzal, ahogy a közjót megszoktuk fogalmazni: az, ami mindenkinek, a közösségnek a szempontját érvényesíti.

Az amerikai jogban úgy fogalmazzák meg, hogy eljárásközpontú, és nem eredményközpontú a szabályozás. Ez történik, és akkor ezt meg ezt kell csinálni. Ha valaki átmegy a pirosra, 5000 forintra megbírságozzák. Nem számít, hogy az illető kövér, sovány, mert eljárásközpontú a rendszer.

Nálunk ez pont fordítva van: itt eredményközpontú. Ezt végig vettük: a három nagy területet nemzeti kézben akarom tudni, ilyen-olyan területeket én akarok befolyásolni, ezt a fajta gondolkodásmódot el akarom terjeszteni, azt a fajta gondolkodásmódot ki akarom pusztítani, vagy háttérbe akarom szorítani.

Tehát kimondottan meghatározott társadalmi csoportok szempontját, és nem a közérdeket követi. Ez polgári társadalomban elég ritka. Az 1848-as parlament tagjai viccelődtek ezzel: Heraus mit Uns, azaz Ki velünk! A mi uralmunkat meg kell megszüntetni ahhoz, hogy Magyarország polgári társadalom legyen.

Na, ez most nem ilyen.